

XAVIER PLA

## *Fuster i els gossos. Tres reflexions sobre assagisme català i cinisme*

### PREÀMBUL. MALAPARTE

Explica l'escriptor francès Raymond Guérin, que el va visitar l'hivern de l'any 1949, que Curzio Malaparte sempre estava envoltat de gossos. A la seva magnífica casa a l'illa de Capri, que deu ser un dels pocs edificis «autobiogràfics» de la riba del Mediterrani, per això l'anomenava «una casa come me», el controvertit novel·lista italià es dedicava a contemplar el paisatge, a observar l'horitzó del mar des dels seus finestrals enormes, a xerrar amb els seus amics de literatura i de política, a fumar molt i a beure whisky constantment. Però, sobretot, a qui havia estat un dels primers amics de Mussolini i també un dels seus primers detractors, finalment defenestrat pel feixisme, allò que li agradava realment era acariciar i amanyagar els seus gossos mentre recordava, amb llàgrimes als ulls, Febo, l'animal que el va acompanyar durant els tristos dies de confinament a l'illa de Lipari els anys trenta.

La bellesa austera de la casa de Capri, sovint comparada tant amb un temple asteca com amb una obra de De Chirico, situada a la punta escarpada del cap Masullo, amb la seva cèlebre escalinata en forma de trapezi que va rebre els elogis de Le Corbusier i per la qual baixava Brigitte Bardot filmada sensualment per

---

Xavier Pla (Girona, 1966) és professor de Literatura Catalana Contemporània i Teoria de la Literatura a la Universitat de Girona i un dels més destacats experts en l'obra de Josep Pla. Autor, entre altres, de *Simenon i la connexió catalana* (Tres i Quatre, 2007), que obtingué el Premi Joan Fuster d'assaig. El 2015 fou distingit amb el Premi Nacional de Cultura

Jean-Luc Godard a la pel·lícula *Le Mépris* (1963), va acollir per uns dies aquell desconegut escriptor francès, Guérin, supervivent d'un camp de concentració nazi, que va acabar publicant un temps després el llibret *Du côté de chez Malaparte*.<sup>1</sup> El retrat que presenta de Curzio Malaparte, el famós pseudònim de l'escriptor Kurt Erich Suckert (1898-1957), és per llogar-hi cadires. Segons Raymond Guérin (París, 1905 - Bordeus, 1955), també autor d'un gran assaig titulat *La Confession de Diogène* (1947), Malaparte era bàsicament un individualista, un egotista, el mestre de totes les ambigüitats ideològiques, morals i sexuals, el camaleònic exdirector de *La Stampa* de Torí, l'ambigu reporter al front de Sibèria, el *salvador* de Nàpols alliberada pels aliats i, sobretot, el genial creador de dues de les novel·les de guerra més importants del segle vint, *Kaputt* (1944) i *La Pelle* (1949).<sup>2</sup> L'autor del també famós *Tecnica del colpo di stato*, publicat l'any 1931, un llibre que van llegir, expectants, Eugeni d'Ors i Josep Pla (i Joan Fuster), va rebre sempre tota mena de crítiques, ja fos pel seu pseudònim de ressonàncies napoleòniques, ja fos pels seus vaivens ideològics (que el van portar a ser des d'un dels teòrics del feixisme fins al comunista de la seva vellesa, passant per contradictòries activitats en els anys de la col·laboració i, després, de la resistència antinazi), ja fos per les seves frivolitats socials (com a amant de la filla d'Agnelli, personalitat habitual de la Via Veneto i protagonista de la *dolce vita* romana), com per les seves polèmiques literàries, que anaven des del suport donat al desterrat Louis-Ferdinand Céline, o la seva amistat amb el comte Agustín de Foixà, fins als seus enfrontaments amb Alberto Moravia i Albert Camus.

Potser per aquests motius, la casa de Capri ofería satisfacció a la seva necessitat de solitud o, directament, de misantropia. Els seus gossos tenien noms antics, grecs o fenicis, com Eolo, Febo, Apollo, Stromboli, Nicosia, Alastro o Amendola. I, segons explica encara Guérin, Malaparte passava les nits lladrant des de la terrassa..., i els gossos li responien... Els pescadors l'anomenaven precisament «el gos», com els grecs antics a Diògenes, fins que es van arribar a queixar als carrabiners i va haver de plegar. Quan els americans van desembarcar a Capri, el 1944, les queixes van arribar fins al governador de l'illa, però aquest, finalment, li va donar suport: «Vostè té dret a bordar, si vol, perquè ara Itàlia és un país lliure. Mussolini ja no hi és. Pot vostè lladrar».

<sup>1</sup> Raymond GUÉRIN: *Du côté de chez Malaparte*, Bordeus, Éditions Finitude, 2009

<sup>2</sup> En català, només es pot llegir la primera: *Kaputt* (traducció de Jordi Cornudella), Barcelona, Plaza & Janés, 1965

Es fa difícil de descriure la cara de sorpresa de qualsevol lector del seu destacadíssim dietari, *Diario di un straniero a Parigi* (1966), quan, per exemple, en una nota datada a Chamonix el 24 de març de 1947, l'histriònic Malaparte afirmava que es posava a la porta de l'hotel fins a les dues de la matinada «lladrant amb els gossos». Recriminat pel propietari de l'establiment, Malaparte responia, lacònicament: «Soc un home lliure, no faig mal a ningú...».<sup>3</sup> Uns mesos després, una nit travessant un pont sobre el Sena Malaparte tornava a bordar a la lluna, com un gos en zel, fins que un gendarme el va interrogar, i l'escriptor li va respondre: «Els gossos són millors que els homes; no traeixen mai els seus amics... M'agradaria ser un gos... És molt difícil ser un gos...».

Malaparte, el gran cínic, l'assagista polític, el periodista i reporter, el dietarista, reivindicava sempre, abans de tot, la seva llibertat d'esperit i el seu parlar franc, resultat d'una mirada lúcida, seca i valenta (i sense prejudicis) sobre la realitat del seu temps i sobre la condició humana.

#### PRIMERA. LA SECTA DEL GOS

Devem al gran Carlos García Gual un dels grans estudis sobre els filòsofs cíncics i una de les millors interpretacions del cinisme en el pensament contemporani, de Nietzsche a Peter Sloterdijk, per posar només alguns dels noms més destacats. A *La secta del perro* (1987), García Gual recorda que, en la Grècia clàssica, el gos era considerat l'animal impúdic per excel·lència. El paradigma de la civilització eren les formigues i les abelles, exemplarment disciplinades i treballadores. En canvi, el gos estaria just a l'altre extrem: poc gregari, individualista, però disposat a traïr l'espècie canina per posar-se al costat dels humans si hi obté algun guany. Viu amb els homes, però manté el seus hàbits naturals amb una impudícia total: no s'amaga de res i té relacions sexuals en públic, roba la carn dels altars i es pixa al peu de les estàtues dels déus sense cap mirament. Quan Diògenes de Sínope va començar a ser qualificat de «gos», amb la voluntat d'insultar-lo amb un epítet tradicionalment despectiu, sembla que ell el va trobar tan encertat que de seguida se'n va enorgullir. García Gual recorda que Diògenes, anomenat el cínic (nascut a Sínope entre el 391 i el 399 aC i mort a Corint el 323 aC) predicava, amb els seus gestos i la seva actitud, el trencament amb les convencions socials, postulava un retorn a la naturalitat i l'espontaneïtat i deambulava per la ciutat com un espectador irònic i murri. Vivia com un pobre (dins la famosa bota de Diògenes), i s'afanyava de recordar sempre

| <sup>3</sup> Curzio MALAPARTE: *Diario de un extranjero en París*, Barcelona, Tusquets, 2014, p. 121

la seva llibertat i independència: «Busca, con su farol, un hombre de verdad; él se contenta con ser un hombre perruno, es decir, un *kynikós*».<sup>4</sup>

Diògenes és més aviat un tipus literari, antidogmàtic, que no una figura real, històrica. Diògenes representarà, per a molts escriptors moderns, o com a mínim per a una coneguda nissaga que aniria des de Montaigne o Chamfort fins, en el cas de la cultura catalana, d'Eugeni d'Ors a Josep Pla fins, és clar, a Joan Fuster, la figura provocadora del pensador desvergonyat que accepta la seva posició intel·lectual com un repte davant de la societat del seu temps. Aquell escriptor que s'afirma amb una carta, tant de presentació pública com de desafiament, per desemmascarar les convencions morals i ideològiques, afectades d'inautenticitat. Allò que els altres accepten per costum i comoditat, més que per racionalitat, allò que els altres respecten per conveniència, per hipocresia o, simplement per mandra o covardia, Diògenes decideix denunciar-ho, dir les veritats, i seguir un camí d'esforç individual per escapar de qualsevol forma d'alienació: «Contra las vanas máscaras, las insignias y los prejuicios, el cínico se monta en una moral mínima, desembarazada de lastre, una ascética que conduce a la libertad y a la “virtud”, a contrapelo de las pautas tradicionales».<sup>5</sup> Diògenes assenyala amb el dit les contradiccions socials i desvela el comportament ridícul dels seus contemporanis.

Per això, el seguidors del cinisme de Diògenes solen ser crítics, austers i anàrquics, de vegades autosuficients, extravagants, irònics i mordaços, sempre enginyosos i materialistes. Però el filòsof alemany Peter Sloterdijk ja ens adverteix que, tot i que el mot *cinisme* reuneixi alhora els membres de la «secta» filosòfica hel·lènica i els seus adeptes contemporanis, cada cop més nombrosos (pensem en l'obra d'un Michel Houellebecq, revisitem la figura del gran Jep Gambardella de la pel·lícula *La grande bellezza* de Paolo Sorrentino), la llengua alemanya distingeix necessàriament entre *Kynismus* i *Zynismus*. Aquest segon terme és el que el filòsof de Karlsruhe, a la seva crítica de la raó cínica (*Kritik der zynischen Vernunft*, gros assaig publicat l'any 1983) utilitza per reflexionar sobre el cinisme en l'era industrial i postindustrial modernes, aquella forma de pensament que justificaria tot acte humà en termes pràcticament mercantils o mercantilistes,<sup>6</sup> a la manera també del protagonista despietat i insensible de *The Wolf of Wall Street*, la pel·lícula de Martin Scorsese de l'any 2003.

<sup>4</sup> Carlos GARCÍA GUAL: *La secta del perro. Diógenes laercio, Vidas de los filósofos cínicos*, Madrid, Alianza Editorial, 1987, p. 26

<sup>5</sup> GARCÍA GUAL: *La secta del perro...*, p. 27

<sup>6</sup> Peter SLOTERDIJK: *Crítica de la razón cínica*, Madrid, Siruela, 2003

Hi ha un grup d'escriptors contemporanis, una família d'esperits, si en volem dir així, que el professor Jean-François Louette va batejar com a «chiens de plume».<sup>7</sup> És una forma d'expressió mundana o directament moderna del cinisme. Alguns, com Malaparte, Emil Cioran o Josep Pla, s'autoidentifiquen provocativament amb la figura del gos. D'altres, es caracteritzen més aviat per una actitud que consisteix a *bordar* contra la societat que els envolta, contra l'art predominant en el seu temps, que naveguen a contracorrent. I ho fan a través de la màscara del cinisme, o de la ironia o del sarcasme, que no tenen res a veure amb la mentida o la hipocresia. Més aviat són escriptors que decideixen tenir el coratge de dir la veritat en tot lloc i en tot moment. Per Louette, el cinisme impregna una bona part de la literatura del segle vint i és un dels trets de la modernitat europea, una actitud que aflora especialment en temps de crisi i incertesa, d'avorriment i escepticisme.

#### SEGON. JOAN FUSTER I «FER-SE EL CÍNIC»

En una carta a Joan Fuster enviada des de París el 14 de novembre de 1962, Vicent Ventura, tot comentant un llibre acabat de publicar de Dionisio Ridruejo, deia:

Faria falta tot el cinisme d'un Curzio Malaparte —per exemple, i no és l'exemple que més m'agrada—, per a parlar del passat propi com si no hagués tingut lloc o com si no hagués tingut importància en la vida d'un. Quan es té certa, diguem-ne, moral, que suposa una sinceritat mínima, el passat està present i s'ha de justificar.<sup>8</sup>

Les referències, certament escadusseres però sempre significatives, que Fuster o el seu cercle d'amistats fan a la figura de Malaparte, o a algunes de les seves obres, subratllen sempre el cinisme del «maleït» escriptor italià, no tan amable o no tan agraït de citar, en el context de la cultura catalana dels anys cinquanta o seixanta, com els noms de Moravia, Pavese o, és clar, Pasolini. Al seu *Diccionari per a ociosos*, Fuster, per exemple, mostra un bon coneixement de les novel·les de guerra de Malaparte. Fuster les comenta positivament, valorant-ne el caràcter antièpic i elogiant precisament l'interès que la perspectiva cínica de Malaparte aporta a la lucidesa en la interpretació de la ferida de la guerra. El comentari apareix dins de l'entrada «Vici» del diccionari:

<sup>7</sup> Jean-François LOUETTE: *Chiens de plume. Du cynisme dans la littérature française du XX<sup>e</sup> siècle*, París, La Baconnière, 2011

<sup>8</sup> Joan FUSTER: *Correspondència. Vol. 6: Vicent Ventura, Josep Garcia Richart*, València, Edicions 3i4, 2003, p. 86

El mostrarri esfereïdor d'obscenitats i de sevícies que amb tanta cura confeccionà Curzio Malaparte en *Kaputt* o *La pelle*, no arriba a sorprendre aquells qui estan una mica al corrent dels hàbits i de les inclinacions d'altres edats. En tot cas, la diferència entre allò d'abans i això d'ara radicaria només en el grau de publicitat que avui donem a aquests episodis. De la disbauxa violenta, cobdiciosa o eròtica d'un personatge antic, solament transcendia un pobre eco de xafarderies, unes poques referències documentals; de l'exemple homòleg dels nostres dies, hom en treu matèria de fastuosos reportatges en *magazines* de difusió multitudinària, i arguments de films com *La dolce vita*. I no hem de pensar que, finalment, som més cínic que els nostres predecessors. Els antics haurien fet com nosaltres, si n'haguessin tingut els mitjans. No filmaven *La dolce vita*, però escrivien el *Satiricon*: tant hi fa, salvades les distàncies. D'altra part, posats a puntualitzar, caldria veure si la nostra època és més «cínica» —en el sentit denigrant que sol donar-se a aquest mot— que les altres, o si senzillament és més sincera.<sup>9</sup>

No deu ser, doncs, tampoc cap casualitat que Joan Fuster dediqui precisament al gos, la figura per excel·lència del cínic, una nota datada a Barcelona el 12 de març de 1963, dins el volum *Causar-se d'esperar*, en un text interessant i ponderat que tracta sobre l'amistat i que desenvolupa el concepte de *lleialtat*. És la segona entrada del llibre, i no n'hi ha cap altra dedicada a un animal. «El gos» és un exemple no tan sols de la brillant raó assagística de Fuster, però també interessa perquè apunta directament a la relació de l'animal, el *kyon* grec, amb el comportament humà:

Del gos, en diuen «el millor amic de l'home». La frase m'ha semblat sempre una mica maliciosa. Si bé es mira, apunta a una insinuació espúria, esmolada: és com si es pretengués deixar entendre, d'alguna manera, que el «millor amic» d'un home rarament seria un altre home. Potser m'excedeixo en la suspicàcia: la fórmula proverbial parla de «l'home», genèric, i això ja desautoritza la meua suposició. Però no l'abandono.<sup>10</sup>

El gos, doncs, segons Fuster, és a dir, el gos domèstic i ensinistrat, és un animal lleial, i dòcil, que pot presentar força més avantatges que el més decidit dels amics humans i és, alhora, diu irònicament, el millor acompanyant del misantrop:

<sup>9</sup> Joan FUSTER: *Diccionari per a ociosos*, dins *Assaigs, I, Obra completa*, vol. II (edició a cura d'Antoni Furió i Josep Palàcios), Barcelona, Edicions 62 - Universitat de València, 2011, pp. 304-305

<sup>10</sup> Joan FUSTER: *Causar-se d'esperar*, dins *Poesia, aforismes, diari, vinyetes i dibuixos, Obra completa*, vol. I (edició a cura d'Antoni Furió i Josep Palàcios), Barcelona, Edicions 62 - Universitat de València, 2002, p. 656

La misantropia, que és una neurosi, o una virtut —no se sap mai—, més estesa que a primera vista sembla, ha estat propícia al gos, i ha rebut del gos, al seu torn, el benefici immens de la «companyia». El misantrop és un solitari, i el gos aporta un lenitiu a la seva aridesa.

D'aquesta manera, és més fàcil d'entendre una de les reflexions més brillants i més citades de Fuster, que és la que apareix a l'entrada *cinisme*, novament al *Diccionari per a ociosos*. Una de les virtuts d'aquest brevíssim text és que mostra com, en el joc mental de Fuster, el concepte de *cinisme* no pot ser pensat sense col·locar-lo juntament amb d'altres que també sempre el van interessar, com sinceritat, hipocresia o veracitat:

CINISME. Cal insistir-hi: convé reivindicar el cinisme. En el fons, allò que anomenem «cinisme» no és sinó l'antídot de la hipocresia. La figura simètricament oposada al «cínic» no és el «virtuós», ni tan sols el «purità»: és el «fariseu».<sup>11</sup>

Totes aquestes reflexions fusterianes cristal·litzen, de fet, en el que probablement és una de les millor interpretacions escrites en català sobre el cinisme. Són unes poques pàgines, publicades inicialment al volum *Indagacions possibles* (1957) i que avui trobem a l'*Obra completa* com a obertura del dietari de l'any 1956. La nota està datada el 3 de gener, a Sueca. Fuster comença evocant el record gairebé esborrat per a la major part de la gent de Diògenes, el del tonell, i de la seva coneguda anècdota de la llanterna: rememora com el pensador cínic es passejava per l'àgora en ple dia amb una llanterna encesa tot buscant «un home». Amb paraules més planeres i païbles per al lector, Fuster arriba a les mateixes conclusions que Sloterdijk: hi ha una distància clara entre el «cinisme dels nostres dies» i el cinisme «originari» i «potser la perduració —desviada— de la nomenclatura ha estat nociva, amb efectes retroactius, per al prestigi i per a la bona memòria, d'uns quants lloables pensadors hel·lènics. Però, en últim terme, la referència al gos —*kyon*— per a definir un cert tipus de conducta humana, segueix essent vàlida».<sup>12</sup>

Home i gos comparteixen, per a Fuster, el concepte de *desvergonyiment*, que és també el concepte clau que desenvoluparà trenta anys després Sloterdijk:

<sup>11</sup> FUSTER: *Diccionari...*, p. 201

<sup>12</sup> FUSTER: *Dietari 1956*, dins *Poesia, aforismes...*, p. 461

Almenys, en la mesura que puguem considerar el gos —i no sé per què el gos només— com un animal sense vergonya, el cínic se'n mereix la comparació: el cínic dels nostres dies i el cínic originari. Si el gos fa públicament allò que el pudor —el pudor humà— acostuma a vedar per nefand, el cínic diu expressament allò que el pudor —el pudor social— acostuma a callar per indigne.

Home i animal comparteixen una absoluta indiferència envers les convencions establertes, sistemàtica en l'un, simbòlica en l'altre. Per a Fuster, el cínic és aquell qui té el coratge de dir les veritats inoportunes,<sup>13</sup> les veritats que tothom sap i que tothom coincideix a silenciar:

Ell les propala i subratlla amb una deliberació insidiosa. Denuncia fets, idees o sentiments superficialment reportats, evidències que molesten, realitats mal aguantades. Són, en el fons, les coses de sempre, les coses tal com són, i que solem ocultar amb eufemismes o amb fraus.

Fuster destaca que tota societat es manté en equilibri gràcies a una xarxa de convencions, sense les quals la vida en comú no es podria suportar. Remarca també que, per viure en societat, cal un mínim d'hipocresia per evitar «el risc de canibalisme moral». Sovint s'obliden els avantatges que la hipocresia comporta, al mateix temps que tothom se n'aprofita. En canvi, diu Fuster, «el cínic no els oblida mai, i *precisament* per no oblidar-los, per tenir-los ben presents, els acusa d'instal·lats en la mentida». El cínic no menteix: podrà enganyar-se, però no menteix: «el qui menteix ja no és un cínic», diu molt encertadament Fuster, «sinó això que anomenem correntment un descarat». Però el cínic ha d'ésser *veraç*. En aquesta condició, que tant preocupa l'assagista de Sueca, radica la seva «fama terrible i temible»:

La societat no s'immuta davant el mentider, que solament la desafia, o la burla, amb les seues mateixes armes, franc tirador de la hipocresia al capdavant. El cínic, en canvi, vulnera les regles del joc social, es mofa dels déus i dels tabús prescrits, i planta cara a les conviccions admeses. Es dedica, en efecte, a revelar què s'amaga sota les cortesies, les submissions, els miraments i les lleialtats que constitueixen el nostre hàbit quotidià.

<sup>13</sup> Recordem que aquest és el títol del llibre de Michel Foucault que recull la seva darrera lliçó al Collège de France la primavera de 1984 sobre la *parresia* i el valor de dir la veritat dels cíncics. Vegeu, *Le Courage de dire la vérité. Le gouvernement de soi et des autres. II*. París, EHESS-Gallimard-Seuil, 2009



Aquest element acostaria el cínic a dos altres tipus d'home que també ocupaven les reflexions (diguem-ne morals) fusterianes: el sincer i l'hipòcrita. El cínic té un admirador secret en l'hipòcrita. El sincer en canvi el menysprea. És a dir, l'home sincer per principis és «el qui sosté que cal dir les coses pel propi nom —al lladre, lladre; a l'estúpid, estúpid; i al veí, farsant—, sense temor a les molèsties que li'n puguen pervenir». La sinceritat, doncs, entra en la categoria de les virtuts, i és, com totes les virtuts, inflexible i paorosa: «No es confondran mai, el cínic i el sincer. El sincer diu les veritats inoportunes perquè són veritats; el cínic, només perquè són inoportunes. El sincer és un home de bona fe; el cínic, un malintencionat». El sincer creu que la delació de veritats implica, en si, un esforç cap a la salut moral del proïsme; el cínic no s'entusiasma tant amb les veritats que proclama com amb l'escàndol que així provoca: «No trobarem cap cínic indignat: la indignació —que sempre és virtuosa— resulta incompatible amb el cinisme i consubstancial amb la sinceritat. I no és que el cínic siga insincer: és, senzillament, que la seua manca d'hipocresia està exempta d'aïres agressius i temperada per un lleuger talent irònic. D'aquí que l'home sincer desconfie del cínic: veu en ell un rival indecorós i poc confortable.»

La reacció que suscita el cínic en la societat que l'envolta, però, afirma Fuster, és més complexa. Si els retrets del sincer arriben a vexar la societat, la intemperància del cínic, en canvi, es presta a ser aprofitada en benefici de la mateixa hipocresia. Per això, en realitat, afirma Fuster, la societat no pot prescindir dels cíncics. Condescendeix a suportar-los, els afalaga a vegades, els acompanya amb un somriure indulgent o afaible desaprovació. I tot, perquè així aconsegueix procurar-se una sensació, autoenganyosa però eficaç, de fortalesa.

Segons Fuster, una dosi propícia de cinisme pot arribar a ser estimulants i tònica per a la hipocresia social. I en aquest punt, com en tants d'altres d'aquests reflexions, sembla que parli d'ell mateix. Per això, tants escriptors, o si més no alguns escriptors, cauen en la temptació, com ell mateix, de «fer-se el cínic»:

Fóra curiós d'esbrinar per què un home es fa cínic o fa el cínic. Crec que, *en part*, és cínic com s'és ros o xato: per una fatalitat anatòmica —o fisiològica. Però, siga quina siga la causa, i siguen quines siguen les conseqüències, ell es deixarà endur per l'irrefrenable impuls de dir les veritats inoportunes, i de dir-les per mera i resolta procacitat especulativa. Perquè tampoc no entra en els seus propòsits anar més enllà: és insensible a tota temptació redemptorista, estrany a qualsevol projecte seriós de reformació. La perspectiva de canviar la societat no el sedueix; més aviat l'espanta. El cínic no és un revolucionari. El cínic no té aqueixa —ni cap altra— fe: no creu que pugui haver-hi mai societats *millors*; la d'ara, la seua,

la que ell fustiga, podrà ésser substituïda per una altra; aquesta altra, ben mirat, presentarà els mateixos punts febles, seguirà oferida al cinisme. El bon cínic, el cínic autèntic, és, en substància, escèptic més que respecte a la societat, respecte a la pròpia condició humana.

Arribats aquí, entenguem-nos: no es tracta de dilucidar si Joan Fuster, la persona civil de Joan Fuster, va ser o no un cínic. O de si, anecdòticament, li agradaven els gossos. Això tindria un interès relatiu, per no dir nul, per a la història de la literatura catalana. De fet, aquest element bàsic ja el va advertir Lola Badia fa molts anys, tot admetent la necessària dissociació entre el Fuster privat i el públic a l'hora de reflexionar sobre les seves relacions amb el pensament cínic:

La moral que descriu Fuster pot sonar algunes estones com una invitació a un cert cinisme. Però tot això forma part de la provocació intel·lectual. Ningú que conegui la vida pública de Fuster no pot tenir la pensada de situar aquest cinisme en un altre pla.<sup>14</sup>

El més interessant és adonar-se de fins a quin punt la lectura dels cíncics hel·lènics i l'exemple dels cíncics *mundans* van ajudar Fuster a construir el seu propi itinerari intel·lectual i a situar-se, com a escriptor, en la comunitat cultural catalana. Adonar-se que l'admiració que Fuster va mantenir pels pensadors cíncics va portar-lo, també a ell, a *fer-se el cínic (literari)* en nombroses ocasions, especialment en la seva obra assagística i, per exemple, en molts dels seus brillants aforismes. Algú que publica un llibre amb el títol emblemàticament cínic d'*El descredít de la realitat* (1955), o que s'atreveix a signar uns aforismes tan murrís com «Ja coneixeu el cèlebre aforisme grec: “Joan Fuster és la mesura de totes les coses”», que podria ser atribuït a qualsevol pensador cínic, de Diògenes a Cioran (amb el canvi de noms obligat, per descomptat), o «Autognosi. Coneix-te a tu mateix. Així t'acostumaràs a tractar-te —*in mente*, és clar— amb una certa displicència», tots extrets de *Judicis finals* (1960),<sup>15</sup> és clarament un intel·lectual per a qui el cinisme va formar part dels seus corrents de pensament formatius.

En aquest sentit, podríem dir que *Judicis finals* de Joan Fuster constitueix la gran contribució catalana a la millor assagística cínica contemporània. Ja sigui pels

<sup>14</sup> Lola BADIA: «Presentació de Joan Fuster», dins *Discurs d'investidura com a Doctor Honoris Causa per la Universitat Autònoma de Barcelona a Joan Fuster i Ortells*, UAB, 1984, p. 13

<sup>15</sup> Avui es poden llegir dins Joan FUSTER, *Judicis finals*, dins *Poesia, aforismes...*, pp. 231-268



conceptes que maneja de manera insistent, que són els propis del pensament cínic: egoisme, egotisme, sinceritat, hedonisme, vanitat, eufemisme, pedanteria, veracitat i mentida, hipocresia, falsedats i fingiments de tot tipus, etc. O bé ja sigui perquè explícitament es refereix, de manera sovintejada, a la figura del cínic (el seu paper en la societat i els grans temes que l'interrogaven) en una llarga i brillant sèrie de màximes, aforismes i sil·logismes, tan audaçs, insolents i provocatius que acosten el pensament de Fuster no tant a un Montaigne sinó, clarament, a un Cioran menys amarg i més irònic: «Sembla una bajanada, però la primera condició per a ser cínic és que els altres no ho siguin», «Potser mai no som tan sincers com quan fingim ser sincers», «L'eufemisme és ja, en si, una mentida», «Ser amic d'una persona molt egoista —més egoista que un mateix—, facilita molt les coses. Us permet de simular l'amistat sense remordiment», «Tots els homes són mortals, i jo més que ningú», «Doneu importància, molta importància, a certes coses, a fi de poder creure que en aquesta àrida, desolada vida hi ha coses importants», o «Cada nom és un pseudònim; cada cara, una màscara; cada gest, una afectació; cada paraula, un equívoc. I, en aquestes condicions, l'home és un animal social! Sí, senyors: *zoon politikon*», entre tants i tants d'altres. Fuster fa un ús gairebé pugilistic de l'aforisme, cops de puny donats als contrincants o tocs d'alerta per als adormits. I això, en realitat, no es troba tan lluny de la figura arcaica de Diògenes.

### TERCER. DOS TEXTOS DE JOSEP PLA I EUGENI D'ORS

Per Peter Sloterdijk, el cinisme modern es desenvolupa al segle XX de la mà de Nietzsche: «El eterno retorno de lo idéntico, el pensamiento más subversivo de Nietzsche —desde un punto de vista cosmológico insostenible, pero desde un punto de vista morfológico-cultural fecundo— se encuentra con un nuevo avance de motivos cínicos que ya se habían desarrollado primeramente».<sup>16</sup> La presència de Nietzsche en la literatura catalana ja va ser repassada per Joaquim Espinós, i no pot estranyar a ningú que els noms d'Eugeni d'Ors, Josep Pla i Joan Fuster hi sobresurtin,<sup>17</sup> cadascun d'ells des del seu temps històric, des de les seves necessitats de formació cultural i, és clar, des de les seves pròpies contradiccions personals i literàries. No només els uneix un coneixement específic sobre l'obra de Nietzsche (ben clar i directe en el cas de D'Ors i Pla, més indirecte i problemàtic en el cas

<sup>16</sup> SLOTERDIJK: *Crítica de la razón...*, p. 15

<sup>17</sup> JOAQUIM ESPINÓS: *Història d'un entusiasme. Nietzsche i la literatura catalana*, Lleida, Pagès editors, 2009

de Fuster), també hi ha un altre gran nom de la cultura europea que simbolitza el cinisme europeu per excel·lència, Maquiavel, l'obra del qual llegeixen, analitzen, discuteixen i aplaudeixen.

D'Ors, Pla i Fuster són assagistes i moralistes o, millor dit, són assagistes perquè són moralistes. I, com a assagistes i com a moralistes, van trobar en el cinisme paraules, gestos i actituds per ser ells mateixos, per trobar la seva veu literària i per construir una mirada lúcida i desintoxicadora sobre la realitat. Els uneix també la falsa modèstia, la preocupació per trobar un llenguatge adequat per dir la veritat i també una certa escenificació pública del seu «jo». Com Diògenes i com Montaigne, tots tres rebutgen la sistematització perquè la seva coherència ve donada per l'individu que van ser, de la mateixa manera que el seu discurs serà coherent en la mesura que es mantindran fidels a la veritat, tal com sempre van dir i pretendre.

No costa gaire recordar i adonar-se que una de les figures que més va interessar el jove Fuster va ser Eugeni d'Ors, el qual era un perfecte coneixedor del cinisme originari. O que, d'una manera o altra, la lectura de l'obra de Josep Pla i la interpretació de les actituds personals o cíviques de l'escriptor de Palafrugell, exemplars o no (recordem que Carles Casajuana va dedicar tot un assaig a les afinitats i coincidències entre Nietzsche i Pla),<sup>18</sup> devien marcar el moment en què Fuster buscava la seva pròpia veu. I que tots tres assagistes, com el seu estimat i admirat Michel de Montaigne, van beure simultàniament (?), successivament (?) tant del cinisme com de l'epicureisme, de l'escepticisme i de l'estoïcisme. Aquest element que els uneix i els singularitza conforma una triangulació assagística contemporània catalana de primera qualitat literària.<sup>19</sup> I no hi ha dubte que la reflexió sobre el cinisme que insufla la seva prosa assagística i periodística ajuda a entendre millor els mecanismes de construcció de la imatge pública dels tres autors.

Són innombrables les referències planianes al cinisme, així com també són nombroses les referències que Pla fa als atacs que havia rebut per detractors seus que el tractaven de cínic. Recordem-ne només una donada a conèixer recentment. Al volum *Fer-se totes les il·lusions possibles*, Pla (que no oblidem que solia autoqualificar-se de «gos de carrer que no admet collar») escrivia: «Hi ha una gran quantitat de gent que creu que jo sóc un cínic cru, pur i total. Totes les persones que em coneixen i m'han tractat una mica (molt poques) saben que jo sóc un candorós

<sup>18</sup> Carles CASAJUANA: *Pla i Nietzsche. Afinitats i coincidències*, Barcelona, Edicions 62, 1996

<sup>19</sup> Vegeu Xavier PLA, «La triangulació assagística contemporània: Ors, Pla, Fuster», dins Vicent Simbor (ed.), *Joan Fuster: relacions personals, relacions literàries*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2006, pp. 113-126



recalcitrant».<sup>20</sup> I ara recuperem una referència de joventut. El mes de març de 1927 Pla va publicar un article sobre el cinisme a la *Revista de Catalunya*. Es tractava d'una llarga reflexió, escrita des d'Anglaterra, que es convertia, sobretot, en una gran carregada contra el puritanisme i una reivindicació de la llibertat de la paraula de l'escriptor. Pla, preocupat pel que anomenava «l'adulteració de la veritat», distingia simplement entre el «cinisme de la veritat», que reivindicava, i el «cinisme de la mentida», que blasfemava: «Si hom diu d'un embriac, per exemple, que fou un home d'un caràcter de ferro, això és una manifestació de cinisme mentider».<sup>21</sup> Per Pla, dir la veritat és essencial en societat, i així, el cinisme de la veritat seria un estat que es produeix a través d'un moviment d'inadaptació a l'ambient: «Sovint, el camí més directe i més fàcil per produir un escàndol, és dir la veritat». Per això, rebla el paràgraf amb els mots següents:

La regla social en aquest punt és perfectament clara, i lluitar contra ella és estrictament revolucionari. La veritat no es pot dir —fa el nostre poble, amb el realisme i la claredat que el caracteritzen. El millor és sempre contrari del bo! —afirma la gent emportada pel gust del terme mitjà, del punt i del matís temperat. De fet, no hi ha més que citar certs fets de caràcter implícit —per exemple, que els banquers són uns escanyapobres i uns escanyarics—, perquè es produeixi entre la gent una sensació de malestar especial. Però no s'ha pas d'anar tan lluny per produir aquest efecte. Si per elogiar la vostra marca de sabó preferida dieu que és tan bona, que les persones que l'usen una vegada no tenen necessitat de rentar-se més en tot l'any, el vostre elogi, malgrat la seva sinceritat, no serà acceptat. Això és degut a què dir la veritat revolta més, sovint, que dir la mentida.

Pel que fa a Eugeni d'Ors, la seva reflexió sobre el cinisme venia també de lluny i es fa impossible retratar les innombrables ocasions en què en parla, el rebut o s'hi identifica. En general, Xènius dibuixa un Diògenes fet a la seva mida i semblança: el retrata com un *dandy*, com a la glosa «El cínic i l'estilita», publicada a *La Veu de Catalunya* el 30 de març de 1918. En una altra glosa titulada «El cinisme», publicada uns mesos abans, per exemple, Xènius reflexionava sobre el cinisme a partir del llibre de Pío Baroja *Juventud, egolatria*, que considerava una obra estoica més que no pas cínica, a causa del seu sentit púdic. Com era

<sup>20</sup> Josep PLA: *Fer-se totes les il·lusions possibles* (edició de Francesc Montero), Barcelona, Edicions Destino, 2017

<sup>21</sup> Josep PLA: «Notes d'Anglaterra. De les formes de cinisme», dins *Revista de Catalunya* 33, març 1927, p. 227

habitual en la seva forma de pensar, el glosador conclouïa el seu article avançant una possible classificació d'escriptors:

Hi ha tres classes d'escriptors de confessions, com hi ha tres classes de mendicants. Hi ha el qui demana compassió i ensenya les llagues: aquests són els cínicos, com Rousseau. Hi ha qui demana compassió, sense ensenyar les llagues: aquest són els elegíacs, com Lamartine. Però hi ha una tercera classe, més, més rara: aquests ensenyen les llagues, sense sol·licitar la compassió; d'aquests és Baroja.<sup>22</sup>

El Xènius més frívol i volàtil es manifestava també, de vegades, en forma aforística, com en aquest breu text titulat «Impudor y pudor» sobre el cinisme:

Hemos convenido en hallar en el perro el símbolo de lo impúdico (Diógenes «el perro», la palabra cinismo, etc.). Si el perro es, por excelencia, lo impúdico, el dios es, en el otro extremo, lo púdico por definición. El perro se exhibe hasta en el engendrar; el dios se oculta hasta en el existir.

#### DEFINICIÓN

Sin ánimo, ahora, de valorar, sólo con intento de un buen definir, podemos arriesgar la fórmula siguiente: «Artistas clásicos son los que quieren parecerse a los dioses; artistas románticos, los que quieren parecerse a los perros».<sup>23</sup>

I, encara, en una glosa publicada l'any 1946, «El noble y el cínico», Ors escrivia que el que caracteritzaria el cínic és la llibertat, i acabava: «Yo soy Alejandro, el Rey; Y yo Diógenes, el can... [...] Se es cínico —decía Octavio de Romeu— como se es iconoclasta: por carencia de imaginación».<sup>24</sup> La xarxa d'autors s'enteranyina immediatament: Fuster havia llegit Pla que havia llegit D'Ors. Fuster i Pla i D'Ors havien llegit Maquiavel, l'altre gran cínic, i Montaigne. En poques paraules i per resumir, remetem a la reflexió exacta del professor Antoni Martí Monterde:

Era exactament això el que havia intuït Pla en la prosa de Fuster, i no només pels articles amb què, en els anys seixanta, l'autor del *Diccionari per a ociosos* va

<sup>22</sup> Eugeni D'ORS: «El cinisme», dins *Glosari 1917* (edició de Josep Murgades), Barcelona, Quaderns Crema. 1991, p. 255

<sup>23</sup> Eugenio D'ORS: «Impudor y pudor», *Las Noticias*, 10 d'octubre de 1920 (republicat a *Nuevo Glosario*, vol. 1)

<sup>24</sup> Eugenio D'ORS: «El noble y el cínico», dins *Helvecia y los lobos, Último glosario*, Granada, Comares - La Veleta, 1997, p. 186

reivindicar polèmicament, per a ell i per a tots i en publicacions de l'exili, Eugeni d'Ors: que, amb la intel·ligència del dimoni, amb la interrogació sobre la pròpia mirada apresada en Montaigne, amb la recuperació d'Erasme com a model intel·lectual, amb el cinisme com a versió exasperada de la ironia, amb el compromís maliciós de Voltaire, amb el riure de Rabelais i el sarcasme aplicat, d'entrada, a si mateix, com també la suspicàcia metòdica, Fuster seria capaç de reescriure, contra Eugeni d'Ors, el *Glosari*.<sup>25</sup>

#### CLOENDA. EL GOS COSMOPOLITA

L'any 2012 Raül Garrigasait va publicar un breu assaig titulat *El gos cosmopolita*. El primer capítol, que dona títol al llibre, està dedicat a Diògenes de Sínope. Més enllà de l'anecdota més o menys cert (i humorístic) sobre el primer pensador cínic, Garrigasait hi desenvolupava una reflexió sobre com la potència de les accions de Diògenes desarmava els seus conciutadans i sobre el poder de convicció dels seus discursos, que eren devastadors, perquè ningú no podia vèncer els seus arguments. Diògenes no tan sols va inventar una nova forma de vida austera i autosuficient, també va proposar un nou tipus de paraula, molt personal, però que només tenia sentit si es feia en l'espai públic de la polis. No costa gaire ressonar aquella veu, tan antiga i tan moderna alhora, en alguns dels nostres millors escriptors, assagistes i periodistes.

D'Ors, Pla i Fuster, tan individualistes com eren, tan fidels a ells mateixos com van pretendre mantenir-se sempre, van ser escriptors plenament conscients que necessitaven la col·lectivitat com a escena de les seves paraules, representacions o *performances*. I de fet, per aquest motiu, entre altres (també el pecuniari) es van dedicar a escriure des dels diaris. Alhora, tots tres van haver d'establir mecanismes d'autodefensa (màscara, histrionisme, misantropia, ironia, distanciament físic, etc.) per poder resistir tots sols en una cultura tan mancada del coixí necessari per sobreviure amb la ploma. Per això, l'assagista és un home retirat, però no es torna mai un eremita. Forma part i se sent compromès amb la seva societat, però alhora necessita apartar-se'n i convertir-se en un observador distanciat que, en ocasions, se servirà de la ironia per atacar o per desinflar els globus de les convencions socials. Com escriu Garrigasait, quan un escriptor de la mena com aquests tres grans noms de la cultura catalana que comentem pren la decisió de *ser diferent*, «necessita

<sup>25</sup> Antoni MARTÍ MONTERDE: «Ironies de l'assaig: Ors, Pla Fuster. Història intel·lectual de l'adhesió incompleta», dins *Caplletra. Revista de Filologia* 41 (tardor 2006), p. 171

repetir paraules que el refermin en la seva opció, que marquin les fronteres amb l'existència quotidiana i que l'ajudin a lluitar contra la inevitable enyorança de la normalitat perduda».<sup>26</sup>

Només una concreta nissaga que té els noms de D'Ors, Pla i Fuster entre els seus millors representants van saber veure-ho. Aquells que, com Diògenes, responien a la pregunta d'on ets amb la frase: «Soc ciutadà del món». I aquí, en una primera interpretació, Garrigasait no s'està de recordar que per a Diògenes «el lloc més còsmic de l'univers era la bóta on vivia, ensenyant les dents a qui calia i provocant la genteta de bona fe».<sup>27</sup> La bota, o Llofriu o Sueca, tant se val, la mirada local es forma i es torna universal. El «gos cosmopolita» no té res a veure amb el cosmopolitisme contemporani amb els colors dels anuncis de Benetton que tant haurien fet riure a Pla o a Fuster, tan escèptics i antidogmàtics com eren. En el centre de la filosofia del cínic, escriu Garrigasait, «hi ha un exercici físic i mental», posant «l'ànima en una tensió extrema per apropar-se a la saviesa, amb la finalitat d'estar preparat per a tot atzar, per a tota adversitat impensada». I això ens porta, una vegada més, un altre conegut aforisme fusterià: «Hi ha qui és advocat, o mestre, o polític, o bisbe, o poeta, o pagès. La meva professió, en canvi, és de ser Joan Fuster». Naturalment, aquell exercici també era una representació i, per això, es diu que Diògenes deia: «Fins i tot quan fingeixo la saviesa, també porto una vida filosòfica».<sup>28</sup> ☺

<sup>26</sup> Raül GARRIGASAIT: *El gos cosmopolita i dos espècimens més*, Barcelona, Acontravent, 2012, p. 27

<sup>27</sup> GARRIGASAIT: *El gos cosmopolita...*, p. 26

<sup>28</sup> GARRIGASAIT: *El gos cosmopolita...*, pp. 32-33